

Türkiye’de İlahiyat Fakülteleri Dinî Kurumlar mı, Laik Kurumlar mı?

İsmail KARA

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

e-posta: ikara55@hotmail.com

Özet

Ankara İlahiyat Fakültesi’nin kuruluşu ve daha sonra da Yüksek İslâm enstitülerinin açılışı üzerinden yarım asır geçmiş bulunuyor. Bu zaman dilimi yüksek eğitim-öğretim kurumlarının kendine mahsus tutarlı bir muhteva ve zamana karşı dayanıklı bir siyasetle kurulup gelişmeleri açısından hiç de uzun bir zaman değil. Birçok kurum ve mesele gibi Cumhuriyet devrinde din eğitimi ve İlahiyat fakülteleri de aktüel dayatmaların, savunmacı hissiyatın ve ideolojik tartışmaların nisbeten dışına çıkarak derinliğine ele alınmalıdır. Ayrıca hem ümit vadeden hem de tedirginlik doğuran gelişmeler böyle bir ciddi çalışmayı zorunlu kılmaktadır. Buna paralel olarak İlahiyat fakültelerinin de kendi alanında Türkiye’yi taşıma kapasitesi arayışında olan, daha uzun zamanlı ve derinlikli projelerin, yorumların ve değerlendirmelerin sahibi, kurucusu ve takipçisi olmayı başarıp başarmadığı en azından münakaşaya açıktır.

Anahtar Kelimeler: İlahiyat, Yüksek İslam Enstitüsü, Cumhuriyet Devri, Türkiye’de Eğitim, Din Eğitimi, Laiklik.

The Faculties of Divinity in Turkey Religious Institutions or Secular Institutions?

Abstract

Nearly half century has passed over the establishment of the Faculty of Divinity of Ankara University and then the opening of Higher Institutes of Islam. This is not a long period for higher institutions of education to be established and developed with a distinctive content and a policy durable against time. As in many institutions and problems, the religious education and the faculties of Divinity in Republican should be dealt with profoundly by relatively avoiding the actual impositions, defensive sentiment and ideological debates. Besides, both promising and frightening developments make such a serious work necessary. In parallel to this, it is at least open to debate whether the faculties of divinity have succeeded in holding and observing the projects, interpretations and considerations seeking the capacity of carrying Turkey in their fields, the long termed and deeply.

Key Words: Divinity, Higher Institute of Islam, Republican Era, Education in Turkey, Religious Education, Secularism.

Ankara İlahiyat Fakültesi’nin kuruluşu üzerinden 60, YÖK Kanunu ile İlahiyat Fakültesine dönüşecek olan Yüksek İslâm Enstitülerinin ilkinin açılışı üzerinden ise 50 yıl geçmiş bulunuyor. Aslında bu zaman dilimi yüksek eğitim-öğretim kurumlarının kendine mahsus tutarlı bir muhteva ve zamana karşı dayanıklı bir siya-

setle kurulup gelişmeleri açısından hiç de uzun bir zaman değil. Yine de Türkiye’deki eğitim kurumlarının tarihi hesaba katıldığında gözardı edilebilecek bir zaman olmadığı söylenebilir.

Birçok kurum ve mesele gibi Cumhuriyet devrinde din eğitimi ve İlahiyat Fakülteleri de aktüel dayatmaların, savunmacı hissiyatın ve

ideolojik tartışmaların nisbeten üstüne / dışına çıkarak derinliğine ele alınmış sayılmaz. Buna paralel olarak İlahiyat Fakültelerinin de kendi alanında Türkiye'yi taşıma kapasitesi arayışında olan, daha uzun zamanlı ve derinlikli projelerin, yorumların ve değerlendirmelerin sahibi, kurucusu ve takipçisi olmayı başarıp başarmadığı en azından münakaşaya açıktır. Haksızlık etmemek için bu başarısızlığın sadece ona ait, ondan dolayı bir başarısızlık olmadığı hususunu altı çizilebilir.

Osmanlı modernleşmesinin erken tarihinden itibaren dinle irtibatlı konular hem itina ve hassasiyet gösterilmesi hem de korkulması gereken nazik konular ve paradokslar ihtiva eden meseleler olagelmış, böyle algılanmıştır. Şöyle ki; dinin kendi tabiatı ve mantığı hakim olduğu zaman modernleşmeye halkın katılımını sağlamak ve bu alanda başarılı olmak mümkün olmuyor veya zaafa uğruyor, buna karşılık zamanın icbarları ve ıslahat projelerinin talepleri istikametinde modern bir din yorumu ortaya koyduğunuz zaman da halktan ve dindar zümreden kopma veya uzaklaşma tehlikesi altına girmiş oluyorsunuz. Bir adım ötede ne zaman hangi sertlikte karşınıza çıkacağını yeterince kestiremediğiniz pasif fakat ısrarlı bir muhalefet tarzına da zemin hazırlıyorsunuz. Cumhuriyet devrinde hususen 1924 sonrasında bu süreçlerin her iki ucu daha problemlili ve daha nazik hale gelecektir.

İlahiyat Fakülteleri bu süreçlerin ürünlerinden sadece bir tanesidir. Bir açıdan bakıldığında hem bilgi düzeyi hem de uygulama / hizmet alanı itibarıyla Türkiye şartlarında küçümsenemeyecek bir başarı ve katılım sağlanmış gibi durmaktadır. Bir başka açıdan ise Müslüman Türk halkının dindarlık kodlarıyla büyük ölçüde çeliştiği için din etrafında problem alanları oluşturan, entelektüalist, modernist, Yeni Selefî akıma hayli yakın, bazen vehhabiyü'l-meşrep, yer yer Türkiye'den kopuk bir karakter ve vasat ortaya çıkardığı da görülmelidir.

Hem ümit vadeden hem de tedirginlik doğuran bu çift taraflı gelişmeler İlahiyat Fakültelerinin bugün de ciddi bir şekilde yeniden ele alınmasını gerektirmektedir. İş ciddiyet kesbedince hadisenin yakın ve uzak tarihine, bir baş-

ka ifade ile hikâyesine bakmak artık kaçınılmaz olmuş demektir.

Münca f lo g

Laiklik kavramının ve uygulamalarının da uzun uzadıya tartışıldığı 1947 CHP Kurultayı'nda, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerinin etkili simalarından Hamdullah Suphi Tanrıöver'in, bir aydın, bir eğitimci ve inkılaplardan yana bir politikacı kimliğiyle söylediklerini aktararak Türkiye'de "İslâm" ilahiyat eğitimini ele almaya başlamak yerinde olacaktır:

"Biz acaba tababet [tabiplik] ve ordumuz için yaptığımız ıslahatı din teşkilatımız için de yapsaydık meyvalarını almaz mı idik? Mutlaka alırdık. Avrupa'nın eski üniversitelerini ele alalım; Sorbon'dan başlayarak -ki sekiz asırlık bir tarihe maliktir- Cambridge, Oxford, Almanya'da Heidelberg üniversiteleri evvelce birer medrese [dinî eğitim kurumu] idi. Bu medreseler ıslahatla bugünkü üniversiteler halini almıştır. Bizim tarihimizde de bu medreselerin ıslahı yoluna gidilseydi dokuz asırlık üniversitemiz vardır diye övünebilirdik. Ta Alparslan'dan başlayarak üniversitelerimiz istihale ede ede [gelişme göstere göstere] son zamana kadar ilmi hareketleri takip edebilseydi bugün bu kâbil [mümkün] olacaktı. Halbuki biz [Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile] medreseleri kapattık, [sonra açılan] İmam Hatip Mektepleri'ni [de] kapattık"¹.

Hamdullah Suphi eğitim-öğretim açısından çok önemli olan süreklilik / istikrar problemine ve mevcut eğitim müesseselerinin tarihin tecrübelerle dolu derinliklerine ne kadar kök salabildiklerine işaret etmekle kalmıyor, üniversite dahil bugünkü Türk eğitim kurumlarının "çocuk" denecek yaşta bırakıldığına ve buna bağlı olarak yetersizlik ve çelimsizlik probleminin kaynağına da parmak basıyor.

Yine hem II. Meşrutiyet hem de Cumhuriyet dönemlerinde eğitim problemlerinin ve müesseselerinin içinde yer almış, Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi'nde hocalık ve yöneticilik yapmış etkili bir kişi olarak İsmayıl Hak-

1 *CHP Yedinci Kurultayı Tutanağı*, Ankara, 1948, s. 456.

kı Baltacıoğlu'nun, 9 Mayıs 1949 tarihinde, TBMM'nde Ankara İlahiyat Fakültesi kanunu görüşülürken yaptığı konuşmada şu hususların altını çizdiğine şahit oluyoruz:

“Bir İlahiyat Fakültesi kurulmasından maksat medreseyi diriltmek değildir (...) bütün mânasıyla ilim haysiyeti ve ilim karakteri taşıyan bir fakülte meydana getirmek[tir]. Öylesine bir fakülte ki diğer fakültelerden hiçbir surette ayrılığı olmayacaktır. Bizim istediğimiz İslâm İlahiyat Fakültesi'dir. Ama medrese değil, ilmî karakter taşıyan İslâm İlahiyat Fakültesi; İslâm dinini, İslâm mezheplerini ilmî surette tetkik edecek bir ilmî fakülte. Tabir mazur görülsün, [Türkiye'nin] mahalli ihtiyaçları[nı] unutup da bilmem nasıl mücerret bir spekülasyon zihniyetiyle sosyoloji, metafizik içine batıp İslâm dini bilgilerinin prensip dışında bırakırsa maksat hasıl olmaz. (...) İlahiyat Fakültesi İslâmiyeti bütün olarak tetkik etmekle beraber metodlarında, meselelerinde müsbet ilimlere dayanmalıdır. (...)

Bu İlahiyat Fakültesi ikinci defa Türkiye'de açılıyor. İlk defa İstanbul Üniversitesi'nde kurulmuştu. O İlahiyat Fakültesi'nde benim de mesuliyetim vardı. [Onu] bir nevi sosyoloji fakültesi yaptık. Fakat burada yeni fakültede İslâmî bilgiler esas, sosyolojik bilgiler yardımcı olacaktır².

Baltacıoğlu'nun 1924 yılında kurulan ve kendisinin de içinde yer aldığı İstanbul Dârülfünûnu İlahiyat Fakültesi için “sosyoloji fakültesi” tabirini kullanması, bir tarafıyla Türkiye'deki ilahiyat fakültelerinin mantık olarak ana istikametine ve siyasi merkezin beklentilerine işaret ederken diğer taraftan bugünkü ilahiyat fakültelerinin program ve eğitim tarzı itibarıyla temel probleminin kaynağına da göndermede bulunuyor. Baltacıoğlu önceki tecrübeden yola çıkarak 1949'da kurulacak İlahiyat Fakültesi'nin, “medrese”ye değil ilmî metodlara dayalı “İslâm” İlahiyat Fakültesi olmasını teklif ediyor idiye de netice böyle olmayacak, büyük ölçüde 1924 ruhuna sadık kalınacaktır.

2 TBMM Tutanaklar Dergisi, dönem: VIII, 3. Oturum, XX, 279'dan aktaran Halis Ayhan, “İlahiyat Fakültesi”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sayı: 6, 1999, s. 261.

1. Türkiye'de İlahiyat Eğitiminin Dinî, Siyasî ve Kültürel Tarihi

1. İlk iki Dârülfünûn teşebbüsünde (1863, 1870)³ İlahiyat Fakültesi Şubesi sözkonusu olmamıştır. Bu durum “ilahiyat” eğitimi için medresenin o gün için yeterli görüldüğü (veya zayıf bir ihtimal olmakla beraber ilmiye çevrelerinden çekinildiği için böyle bir yola gidilmediği) mânasına da anlaşılabilir. Dolayısıyla bugünkü İlahiyat fakültelerinin götürülebileceği en eski tarih ve adlandırma, 1900 yılı sonbaharında (1 Eylül) Sultan Abdülhamit'in cülusunun 25. sene-i devriyesi münasebetiyle yeniden açılan Dârülfünûn-ı Şahane'deki *Ulûm-ı Âliye-i Diniye* (Yüksek Dinî İlimler) *Şubesi*'dir. Osman Nuri Ergin'in devrin gazetelerinden iktibas ederek aktardığına göre Maarif nâzırı Zühtü Paşa açılış töreninde yaptığı konuşmada, bu şube için klasik İslâmî ilimler ağırlıklı şöyle bir çerçeve çizmiştir:

“Dârülfünûnlarda mürettep olan ulûmun bir kısmı İlahiyat olduğuna ve âyât-ı kerime ve ehâdis-i şerife hayret-âver-i ukûl olacak hakayık-ı hikem-i beyyînâtı ve ilm-i kelâm dekâyık-ı nakliyat ve aklîyatı ve Fıkh-ı şerif bilcümle muamelâta müteallik ahkâm ve nikâtı muhtevi bulunduğu binâen Dârülfünûn-ı Şahane'nin Ulûm-ı Âliye-i Diniye Şubesi'nde Tefsir ve Hadis-i şerif ve Usul-i hadis ve Fıkıh ve ilm-i kelâm ile Tarih-i din-i İslâm tedrisi takarrur eylemiştir⁴.

Maarif nazırının ifadelerinin zahirine bakılırsa Ulûm-ı Âliye-i Diniye Şubesi nerede ise bir medrese gibi çalışacaktır. Halbuki o yıllarda bu dersler bütün Osmanlı topraklarında yaygın olan medreselerde birkaç kademeli olarak ve büyük şehirlerde daha vasıflı olmak üzere başarılı bir şekilde okutuluyordu. Zühtü Paşa medreseden farklı bir metodolojiden ve maksattan bahsetmediğine göre bu beyanları ayrıca yorumlamak gerekecektir. Bizim tahminimize göre; a) medresenin ve ilmiye çevrelerinin tep-

3 Bu konuda bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, “Tanzimat döneminde İstanbul'da Dârülfünûn kurma teşebbüsleri”, *150. Yılında Tanzimat*, haz. H. D. Yıldız, TTK Yay., Ankara, 1992, s. 397-439.

4 Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul, Eser Neşriyat, 1977, III, 1218.

kisini çekmemek, b) üniversite eğitimine aynı zamanda dinî bir muhteva kazandırmak, c) Sultan Abdülhamit'in din politikalarına en azından söylem itibarıyla paralel düşmek gibi düşünce ve endişeler metnin bu şekilde düzenlenmesini gerekli kılmıştır.

Kayıtlara bakılırsa yeni kurulan bu şubeye 10'u imtihansız olmak üzere 30 talebe alınmıştır. O günkü Dârülfünûn'un diğer şubeleri Ulûm-ı Riyaziye ve Tabiiye (bu şube 1903'te Riyaziye ve Tabiiye olmak üzere iki müstakil şubeye ayrılacaktır) ile Edebiyat şubeleridir.

Bu teşebbüs, kiliselere bağlı din eğitimi-öğretimi devam ederken üniversitelerin bünyelerinde "laik" din öğretimi veren teoloji fakültelerinin açılması şeklinde gelişen Batı'daki benzer tecrübelerle de uygun düşmektedir. Elimizde açık bilgiler olmamakla beraber Ulûm-ı Âliye-i Diniye Şubesi'nin medresenin ve ilmiyenin yerine geçmek gibi bir iddia ve arayışa sahip olmadığı söylenebilir. Mantığı, üslubu, mekânı, kıyafeti ve hizmet alanları itibarıyla din eğitimi ve öğretiminin merkezi hâlâ medresedir, ilmiye sınıfının otorite ve itibarı kısmi değişikliklere uğrasa da yerindedir. Ayrıca bu yeni şubenin hocaları da medreseli olacaktır.

Dârülfünûn'daki "ilahiyat" bölümü muhtemelen ilk, orta ve lise düzeyindeki yeni mekteplere hoca yetiştirecek, yeni akademik dinî araştırmaları ve modern dinî kültürü besleyecek, nihayet "dindar", dinî ilimlere ve kültüre aşına / vâkıf memur yetiştirecektir.

Dört sınıflı Ulûm-ı Âliye-i Diniye Şubesi'nin (ilk İlahiyat tecrübesinin) dersleri ve bu derslerin sınıflara göre dağılımı şöyledir:

Dersler	Sınıflar			
	1	2	3	4
Tefsir-i şerif	3	3	3	3
Hadis ve Usul-i hadis	2	2	2	2
İlm-i Fıkıh	2	2	2	2
Usul-i Fıkıh	2	2	2	-
İlm-i Kelâm	2	2	2	2
Tarih-i Din-i İslâm	2	1	1	1
Tarih-i Umumi	-	-	1	1
Usul-i Tedris	-	-	1	1
Toplam	13	12	14	12

Burada okutulan "Usul-i Tedris" (bir tür Pedagoji) dersi Dârülfünûn'un diğer üç şubesinde, Tarih-i Umumi dersi ise diğer bölümlerden sadece Edebiyat Şubesi'nde görülmektedir. 1913 düzenlemesinde "İlahiyat" kısmına da girecek olan "Felsefe ve Tarih-i Felsefe" dersi bu aşamada sadece Edebiyat Şubesi'nde "İlm-i Hikmet ve Tarihi" adıyla yer alıyor.

2. 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilânından sonra ismi değişerek Dârülfünûn-ı Osmanî olan, 1912 yılında İstanbul Dârülfünûnu adını alan üniversitede artık beş şube yer alıyordu: Ulûm-ı Âliye-i Diniye Şubesi yerine geçen *Ulûm-ı Şer'îye* (Şer'î İlimler) Şubesi, Ulûm-ı Hukukiye Şubesi, Ulûm-ı Edebiye Şubesi, Fünûn (Riyaziye ve Tabiiye) Şubesi, Ulûm-ı Tıbbiye Şubesi.

Ulûm-ı Şer'îye Şubesi'nin 5 gruba (Tefsir ve Hadis, Kelâm, Felsefe, Fıkıh, İlm-i Ahlâk-ı Şer'îye ve Siyer) ayrılan dersleri ve aylık ders saatleri şöyledir:

Dersler	Aylık Ders Saati
Tefsir-i şerif	8
Hadis-i şerif	8
İlm-i Ahlâk-ı Şer'îye ve Tasavvuf ⁵	6
Usul-i Fıkıh	8
Fıkıh	8
İlm-i Kelâm	8
Siyer-i Nebevî	2
Tarih-i Din-i İslâm ve Tarih-i Edyan	6
İlm-i Hilaf	4
Edebiyat-ı Arabiye	6
Hikmet-i Teşrî	2
Tarih-i İlm-i Fıkıh	2
Tarih-i İlm-i Kelâm	2
Arap [İslâm] Felsefesi	2
Felsefe ve Tarih-i Felsefe	6

Bir önceki aşamada Ulûm-ı Âliye-i Diniye Şubesi'nde var olan Tarih-i Umumi ve Usul-i Tedris dersleri bu aşamada kalkıyor. Ulûm-ı Şer'îye Şubesi derslerinden Usul-i Fıkıh dersinin (ayrıca Fıkıh içinde mütalaa edilebilecek Me-

5 Kâmil Miras'ın muhtemelen bu ders için hazırlanan kitabı basılmıştır: *Ahlâk-ı Şer'îye Dersleri*, İstanbul, Hukuk Matbaası, 1330-1332, 64 s.

celle ve Nikâh deslerinin de) Ulûm-ı Hukukiye Şubesi'nde; Edebiyat-ı Arabiye ve Tarih-i Felsefe derslerinin ise Ulûm-ı Edebiye Şubesi'nde de okutulduğunu görüyoruz⁶. Yani bazı dersler üç ayrı fakültede, bazan aynı hocalar tarafından okutulmaktadır ki bölümler arası bu geçişkenlikler ve benzerlikler önemli olmalıdır.

1914 yılında gerçekleştirilen İslah-ı Medâris Nizamnamesi ile İstanbul medreseleri Dârü'l-Hilafeti'l-Âliyye Medreseleri adı altında yeniden yapılandırılırken Dârülfünûn Ulûm-ı Şer'îye Şubesi kapatılarak Dârülhilafe'nin Âliye kısmına (Medrese-i Süleymaniye'ye bağlı Medresetü'l-Mütehassısın'e) devredildi. İttihat ve Terakki iktidarının gerçekleştirdiği bu ıslahatla ilahiyat eğitimi, programları, bölümleri ve dersleri kısmen modernleştirilen medrese / ilmiye sistemi içine çekilirken bağlı olduğu üst kurum da Maarif Nezareti'nden Şeyhulislâmlık'a kaydırılmış olmaktadır. Bu düşünce ve uygulamada Osmanlı modernleşme

teşebbüslerinin din eğitimi-öğretimi açısından yeni ve enteresan bir yoruma tabi tutulduğunda şüphe yoktur.

(Sebebi, gerekçeleri ve muharrik güçleri her ne olursa olsun İttihat ve Terakki iktidarının bazı konularda Sultan Abdülhamit döneminden daha “dinî” muhtevalı politik ve sosyal tercihlerde bulunduğu bir vâkıa olarak kabul edilmelidir. Konumuz itibarıyla hiç de küçümsenemeyecek bir teşebbüs olan medrese ıslahatı, üniversitedeki ilahiyat şubesinin adında yer alan “dinî” kelimesinin “şer’î” ile değiştirilerek daha bir kuvvetlendirilmesi yani “Ulûm-ı Âliye-i Diniye” adından “Ulûm-ı Şer’îye” adına geçilmesi ve bir aşama sonra ilahiyat eğitiminin ıslah edilmiş medrese sisteminin içine dahil edilmesi bunlar arasında zikredilebilir. Bu gelişmeler aynı zamanda ilmiye sınıfının meşrutiyet idaresine, İttihat ve Terakki'ye olan desteğinin bir neticesi olarak mütalaa edilebileceği gibi yeni siyasî sistem gereği şu veya bu düzeyde halkın seçimine muhtaç olan bir siyaset ve idare biçiminin Türkiye’de dinî meselelere yaklaşım tarzına da işaret eder).

3. 3 Mart 1924 tarihinde çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 4. maddesinin âmir hükmü gereğince “yüksek diniyat mütehassısları yetiştirmek üzere” -Tıp, Hukuk, Edebiyat, Fen fakültelerine sahip olan- İstanbul Dârülfünûnunu içinde 3 yıllık bir İlahiyat⁷ Fakültesi açıldıgı-

6 Dârülfünûn'da Felsefe (İlm-i hikmet) dersi hocaltığı yapan Babanzâde Ahmet Naim beyin ders notlarına koyduğu isimlerden, aynı dersi hem İlahiyat hem de Edebiyat şubesi için ortak ders olarak okuttuğunu anlıyoruz: *Dârülfünûn İlahiyat İkinci ve Edebiyat Birinci Sınıfları Derslerinden İlm-i Hikmet Notlarıdır*; İstanbul, 1328 [1910], taşbaskı, nâtamam (Özege kataloğu, nu. 3588). (O yıllarda şubenin adı farklı olmasına rağmen kitapta “İlahiyat” adının kullanılması dikkat çekiyor). Aynı kitabın bir sonraki aşamasının adı şöyledir: *Dârülfünûn Ulûm-ı Âliye-i Diniye Şubesinde Tedris Olunan Felsefe-i İslâmiyeden Hikmet Dersleri*, İstanbul, Matbaa-yı Hukukiye, 1328-1329 [1912], 368 s.

Kâmil Miras'ın telif ettiği ve okuttuğu *Tarih-i İlm-i Fıkıh* kitabında ise (İstanbul, Matbaa-i Amire, 1329-1331 [1915], 128 s.) hem Dârülfünûn Ulûm-ı Şer'îye Şubesi'nde hem de Medresetü'l-Mütehassısın'da okutulduğu belirtilmektedir. Ahmet Midhat Efendi'nin *Tedris-i Tarih-i Edyân* başlıklı ders notları için de benzer bir alt başlık verilmektedir: “Darülfünun-ı Osmanî İlahiyat şubesinde ve Medresetü'l-Vaizîn'de tedris olunmak üzere”; İstanbul Hürriyet Matbaası, 1329, 1. C., 336 s.

Derslerin adları ve dağılımları için bk. “Dârülfünûn programı”, *İkdam*, 25 Kasım 1908 ile *Tercümen-i Hakikat* 27 Şubat 1913 ve 11 Mart 1913'ten nakleden Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri*, Ankara, Ocak Yay., 1996, s. 259, 268-70.

7 Halis Ayhan bir eğitim müessesesi olarak “ilahiyat”ın ilk defa Said Paşa'nın *Hatratı*'nda (İstanbul, Sabah Matbaası, 1328, I, 572) geçtiğini tesbit ediyor; “İlahiyat Fakültesi”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sayı: 6, 1999, s. 257. Hatıratı geçen ibare şöyledir: “Talebe-i ulûmdan mürekkep İlahiyat Mektepleri'nin derecât-ı ibtidaiye ve sâniye hem de derece-i âliyesini câmidir. Bunlar beyne'l-İslâm ulûm-ı ilâhiye medreseleri makamında addolunmak tabiidir. Lâkin Edebiyat, Riyaziyyat, Hikemiyat ve Tabiiyyat için dârü'l-icazelerimiz olmaması bir memleket için büyük bir noksanıdır. Gerek payitaht gerek vilayetlerde bu yolda dahi müessesât-ı ilmiye vücûda getirmeli”.

Said Paşa'nın padişahın arzusu üzerine takdim ettiği 17 Şaban 1312 / 3 Şubat 1310 [13 Şubat 1895] tarihli “Avrupa ve Amerika'nın usul-i maarif-i umumiyesine dair” arızasında ise “ilahiyat”ı da ihtiva eden şu özet malumatı görüyoruz: “Lisanımızda dârülfünûn diye tercüme

nı görüyoruz (21 Nisan 1924 tarihli İstanbul Dârülfünûnu Talimatnamesi'nde adı İlahiyat Medresesi iken 7 Ekim 1925 tarihli talimatnamede İlahiyat Fakültesi olacaktır). 400'den fazla olduğu kaydedilen ilk talebeleri, kapatılan Dârulhilafe Medreseleri'nin yüksek kırsımları ile Medrese-i Süleymaniye'ye bağlı Medresetü'l-Mütehassısın'ın talebeleridir.

Bu aşamada altı çizilmesi gereken husus artık medrese eğitiminin olmadığı ve İlahiyat Fakültesi'ndeki eğitim-öğretimin tek (ve laik) yüksek din eğitimi-öğretimi olduğu ve bu yüzden bir tarafı eksik teşekkül ettiği. Hâlâ devam eden bu nâkis yapı hem yakın dönem Osmanlı ve İslâm dünyası tecrübesi hem de Batı'daki tecrübeler itibarıyla bir gerileme ve daralmaya işaret etmektedir. Doğru ve yerinde tesbitler için fakültenin programı, ders saatleri ve hocaları bu açıdan da değerlendirilmeye tabi tutulmalıdır.

O yıllarda Dârülfünûn'da Felsefe Tarihi müderrisliği yapan ve Felsefe sahasının gelişebilmesi için dinî araştırmaların çok önemli olduğu meselesine sık temas eden⁸ Mehmet Emin Erişirgil'in doğrudan İlahiyat Fakültesi'ne dair yazdığı yazı dikkat çekicidir. Eğitim-öğretim sistemi ve ilmî yetersizliği açılarından medreseyi tenkit ederek hatta kötüleyerek başlayan yazı beklenebileceği üzere "İslâmiyeti, İslâm âsâr-ı diniyesini [dinî eserlerini] ilmî bir tarzda tetkik etmeyi" ve bunu yapabilmek için dil

eğitimi (Arapça, Farsça, Batı dilleri) ile metodolojiyi, dinin sosyal yönünü öne çıkarmaktadır. Metodoloji ve ictimaiyat ile irtibatlı olarak İslâmî ilimlerin medresede olduğu gibi değil de tarih ve düşünce ekolü ağırlıklı ve Dinler Tarihi, Din Felsefesi gibi modern din tetkikleri sahaslarını hesaba katarak okutulması lüzumuna işaret eden Erişirgil, bu fakülte üzerinden millî ve milletlerarası bazı hedef ve gayelerin hatta bazı iddiaların izinin sürülebileceği kanaatindedir. Onun bu beklenti ve arayışları aslında döneminin, siyasî merkezin, Türk aydınlarının arayışı ve arzusu olarak da okunabilir:

"(...) İlahiyat Fakültesi'nin tedrisatı dört kısım üzerine tertip edilmelidir: 1. Âsâr ve müessesât-ı diniyeyi tetkik edebilmek kabiliyetini verebilecek malumat; yani İctimaiyat, Ruhiyat, ulûmda ve bilhassa Tarihte usûl, İslâm ve Din-i İslâm Tarihi. 2. Asıl kütüb-i diniye: Tefsir, Hadis. 3. İtikadât ve â'mâl [ameller, ibadetler] hakkındaki âsâr-ı müteahhire: yani Kelâmiyyûn, Hükemâ, Mutasavvife, Fukahânın eserleri (Bunlar medresede olduğu gibi nassî, yani Kelâm ve Fıkıh halinde değil, *tarihi bir tarzda*, yani Kelâmiyyûn, Mutasavvife, Fukahâ eserleri halinde tetkik olunmalıdır). 4. Bu tedrisattan mâna çıkarabilecek malumat: Dinî Felsefe, bilhassa ilim-din münasebeti, Tarih-i edyân, bilhassa İslâmiyetin intişar ettiği muhitlerdeki dinlerin tetkikatı, Tarih-i felsefe. (...)

Bu esaslar dairesinde bir İlahiyat Fakültesi tesis edilir ve tedrisat tamamen ilmî bir tarzda yapılacak olursa âsâr-ı diniyeyi hakkıyla bilen mütefekkirler yetişir. Bundan edeceğimiz istifade, kanaatime göre, çok büyük olacaktır. (...) Bundan başka şark milletleri içinde ilk evvel İslâmiyeti böyle ilmî surette tetkik etmek şerefini Türkler kazanmış olurlar. Bizim yapacağımız tetkikat bütün şark akvâmına yayılır. Akvâm-ı İslâmiyenin dinî harsına hizmet şerefi de milletimize ait olur. Bu suretle İslâm milletleri üzerinde ilmî bir nüfuz tesis ederiz, eğer bu müessesese arzu ettiğimiz derecede kemâle ererse ilim âlemine, insaniyete de hizmet eyeriz. Çünkü bu fakülte dünyada en münteşir dinlerden biri olan İslâmiyet hakkında birçok ilmî yeni hakikatler meydana koyabilir.

olunmakta ise de başka memleketlerde fakülte namıyla yad olunmalarına ve malumat-ı beşeriyenin müntehâsına varılarak derece-i âliyede icazet-i ilmiye istihsaline merci olmalarına nazaran dârü'l-icaze isimleriyle tarifleri daha münasip olan müessesât-ı ilmiye Avrupa ve Amerika'da beş nevidir. Onların da biri Fünûn-ı Tıbbiye, diğeri Ulûm-ı Hukukiye, diğeri Fünûn-ı Hikemiye ve Edebiye, diğeri Fünûn-ı Riyaziye ve biri dahi İlahiyat dârü'l-icazeleridir. Bizde dârü'l-icazeler ve tabir-i digerle dârülfünûnlar yoktur"; *age*, I, 572-73.

8 Meselâ "Din meseleleri üzerinde düşünülmeyen, din zihniyeti ile ilim zihniyeti arasında nasıl bir münasebet olabilir sorusunu bile bilgisizlik adedinde bir çevrede elbette filozof yetişemezdi" ifadeleri için bk. M. Emin Erişirgil, *Neden Filozof Yok?*, Ankara, 1957, s. 52.

Bütün bu faydelerinden sarf-ı nazar etsek bile bu suretle teessüs edecek İlahiyat Fakültesi diğer fakültelerin, bilhassa Edebiyat medresesinin tedrisatına da yardım eyleyler. Meselâ, İlahiyat Fakültesi'nin mutasavvife hakkındaki tetkikâtı Türk Tarih-i Edebiyatını ta'mik etmek [derinliğine araştırmak] isteyenler için ne kıymetli bir menba olur"⁹.

İlk defa "İlahiyat" adını kullanarak ve artık medresenin olmadığı bir dönemde kurulan bu müessesenin ders listesi arkasındaki yakın tarih ve ana mantıkla arayışlar hesaba katılarak gözden geçirilmeye değer:

Ders Adları	Haftalık Ders Saati
Tefsir ve Tefsir Tarihi	3
Hadis ve Hadis Tarihi	3 ¹⁰
Fıkıh Tarihi	2
İctimaiyat ¹¹	2
Ahlâk	2
Din-i İslâm Tarihi	2
Felsefe-i Din	2
Kelâm Tarihi	2
Felsefe-i İslâmiye	1
Tasavvuf Tarihi	2
Tarih-i Felsefe	2
İslâm Bediyyatı (Arap Edebiyatı)	1
Halihazırda İslâm Mezhepleri	2
Akvâm-ı İslâmiye Etnoğrafyası	1
Türk Tarih-i Dinîsi	1
Tarih-i Edyân	2 ¹²

Fakülte'nin çokça tenkide konu olan ders adları ve konulara / sahalara göre dağılımları

9 "Tedrisatın tevhidî ve İlahiyat Fakültesi", *Mihrab*, I / 9, 15 Mart 1340 [1925], s. 259-60.

10 Elimizdeki bir belgede bu iki ders için "bir saati Tarih-i Tefsir", "bir saati Hadis Tarihi" notu düşlmüştür.

11 İctimai Ruhîyat (dinî hadiselerin tetkiki nokta-i nazarından) veya Ruhî İctimaiyat şeklinde de geçiyor.

12 Belgelerde ders adları bazen farklı şekillerde yazılmıştır.

Hilmi Ziya Ülken bu programı değerlendirirken şunları kaydedecektir: "[Dârülfünûn] İlahiyat Fakül-

yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin din ve din eğitimi konusundaki yönelişlerine kuvvetle işaret etmektedir. Erişirgil'in de işaret ettiği üzere Tefsir ve Hadis dışındaki temel İslâmî ilimlerle ilgili dersler o ilimlerin kendisine değil sadece tarihine inhisar ettirilirken modern din tetkikleriyle alakalı dersler, hususen sosyoloji ve tarih ekseni olarak artırılmış, dinin kendisine ve kendi mantığına değil modern bir temayül olarak sosyal / sosyolojik / etnoğrafik yönüne ağırlık verilmiştir. Dinler Tarihi ve Din Felsefesi'nden ayrı olarak muhtemelen İslâm öncesi Türk dinlerinin tarihini ve Türklerin dinî hayatlarını verecek bir dersin konması da anlamlıdır. Bir ara Dârülfünûn Eminliği de yapmış olan İlahiyat Fakültesi hocalarından İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun sonraki yıllarda bu kurumu tasvir ederken "bir nevi sosyoloji fakültesi" demesi ve "hayattan, tarihten tard ettiğimiz [çıkarıp attığımız] softalığı Dârülfünûn'a sokmak zilletini kabul edemeyiz" gibi açıklamalarda bulunması bu açıdan manidardır¹³. İla-

tesinde okutulan dersler sayılırken doğmatik ilimlerden Tefsir ve Hadis, aynı ilimlerin tarihleri ile okutulduğu zikredildiği halde yalnız Fıkıh Tarihi okutulduğu tasrih edilmişti. Buradan da bu kanunun laik zihniyete uygun olarak sistematik fıkıh Anayasa ve Medeni Kanun karşısına koymadığı ve onu yalnızca tarihi tetkik açısından ele aldığı görülmektedir"; Hilmi Ziya Ülken, "İlahiyat Fakültesi'nin geçirdiği safhalar", *İlahiyat Fakültesi Albümü*, Ankara, TTK Basımevi, 1961, s. 7.

Fakültede müderris olan Mehmet Ali Ayni'nin, özellikle yayınları ve mecmuası açısından fakülteyi müsbet değerlendirmesi için bk. *Dârülfünûn Tarihi*, İstanbul, Yeni Matbaa, 1927, s. 80.

13 Benzer açıklamalara örnek olarak Sabri Edhem'in 1931 yılında yazdıklarına bakılabilir: "Bugünkü ihtiyaçlara cevap vermeyen İlahiyat Fakültesi kapatılarak bunun tahsisatı müsbet ilimlere hizmet eden müesseselere verilmelidir. (...) İlahiyat Fakültesi esasen din ananelerine bağlı cemiyetlerde yer tutar. Bizde ise din ulemasını yetiştirme için halk tabakası arasında en küçük bir iştiha bile yoktur. İlahiyat Fakültesi daima din propagandası yapar. Dinin ictimai bir müessese olarak tetkiki İlahiyat Fakülteleri'nde pek az görülür. Bu tetkikler İlahiyat'ta değil İctimaiyat [Sosyoloji] kürsülerinde yapılmalıdır. Esasen İlahiyat Fakültesi [varlığını] inkılabın bir devresindeki müsaa-deye [Tevhid-i Tedrisat Kanunu'na] medyündür. Geriye verilmiş bir müsaa-denin ifadesidir. İlahi-

hiyat Fakültesi'nin olabildiğince medreseden ve klasik din tasavvurundan uzaklaştırılmak ve "laik din eğitimi" vermek istikametinde harekete geçirildiğinde şüphe yoktur.

Fakülte'nin kurulduğu sıradaki hoca kadrosu (müderris, muallim, müderris muavini) ve okuttukları dersler şunlardır:

Meclis-i Müderrişin reisi *M. Şemseddin* (Günaltay): İslâm Dini Tarihi ve Metafizik

Kâtib-i umumi, muallim *Yusuf Ziya* (Yörükkan): İslâm Mezhepleri Tarihi

Prof. *Dumesile*: Dinler Tarihi

Müderris muavini *Ömer Hilmi* (Budda): Dinler Tarihi

Mustafa Şekip (Tunç): Din Psikolojisi

İsmayıl Hakkı (Baltacıoğlu): Dinî İctimaiyat

İzmirli İsmail Hakkı: İslâm Felsefesi Tarihi

Şerefettin (Yaltkaya): Kelâm Tarihi

Şevket Efendi: Fıkıh Tarihi

Mehmet Ali Aynî: Tasavvuf Tarihi

Köprülüzâde M. Fuat (Köprülü): Türk Dinî Tarihi

Kilisli Rifat (Bilge): Arapça

Mehmet İzzet: Ahlâk

Mehmet Emin (Erişirgil): Felsefe Tarihi¹⁴

Ruhiyat (Psikoloji), İctimaiyat (Sosyoloji), Ahlâk, Felsefe Tarihi ve İslâm Felsefesi Tarihi dersleri, bir önceki aşamada olduğuna benzer

şekilde Edebiyat Fakültesi Felsefe Şubesi ile müşterek yapılan derslerdir. Görüldüğü üzere fakültenin hoca kadrosu da derslerin mantığına paralel bir şekilde teşekkül etmiştir; kadroda İslâmî ilimlere ve Arapçaya üst düzeyde vukufu olan sadece üç medreseli hoca bulunmaktadır (İzmirli İsmail Hakkı, Şerefettin Yaltkaya ve Şevket Efendi. 1949 yılında açılan Ankara İlahiyat Fakültesi'nde de hocalık yapacak olan muallim Yusuf Ziya Yörükkan da kısmen bu gruba dahil edilebilir. Ahlâk dersi Avrupa'da eğitim görmüş bir hocaya verilmiştir. Dinler tarihini bir yabancı hoca da okutacaktır. Medreseli olmamakla beraber Şemseddin Günaltay İslâm felsefesi ve İslâm tarihi, Mehmet Ali Aynî İslâm felsefesi ve Tasavvuf, Fuat Köprülü İslâmî Türk edebiyatı ve Tasavvuf sahalarında çalışmalar yapmış, eserler vermiştir).

Camilere kiliseler gibi masa konulmasını ve mescitlere ayakkabı ile girilmesini, mabetlerde müzik çalınmasını, ibadet dilinin Türkçe olmasını gündeme getiren 1928 tarihli "Dini İslah Beyannamesi" bu İlahiyat Fakültesi'nde hazırlanmıştır. Eldeki bilgilere göre Fakülte reis (dekan) vekili Fuat Köprülü ile İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun hazırladığı bu beyanname müessesinde daha görüşülmeden görüşülmüş ve imzalanmış gibi basına açıklandığı için akamete uğramış ve gündemden kalkmıştır. Bununla beraber İlahiyat Fakültesi'nde hazırlanmış bir metin olması bakımından mühimdir ve kurumun dinle, dinî yorumlarla iribatının hiç değilse bir yönünü değerlendirilip yorumlamada kaynak olarak kullanılabilir.

Bir fikir vermesi açısından beyannameden birkaç paragrafı iktibas ediyoruz:

"Bu ıslahat için encümenimizin tasavvur ettiği tedbirler şunlardır:

Evvelen ibadetin şeklinde: Mabetlerimiz temiz, muntazam, kâbil-i ziyaret ve kâbil-i iskân bir hale getirilmelidir. Mabetlerde sıralar, elbiselikler temin edilmeli ve temiz ayakkabılarla mabetlere girilmesi terviç edilmelidir. Bu, dinî ıslahatın ibadete ait olan sıhhi şartıdır.

Sâniyen ibadetin dilinde: İbadet lisanı Türkçe olmalıdır. Âyetlerin, duaların, hutbele- rin Türkçe şekilleri kabul ve istimal edilmeli-

yat Fakültesi modern bir Dârülfünûn'un uzviyeti olmaktan çok uzaktır ve bu biçimde medresenin Dârülfünûn çatısı altında yaşaması için sebep yoktur. İlahiyat Fakültesi kapatılarak tasarrufa gidilmelidir"; *Vakit*, 29 Mayıs 1931, s. 3'den nakleden Recai Doğan, "Cumhuriyetin ilk yıllarında Tevhid-i Tedrisat çerçevesinde din eğitim-öğretimi ve yapılan tartışmalar", *Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi* içinde, Ankara, Türk Yurdu Yay., 1999, s. 266.

14 bk. Recai Doğan, *age*, s. 260 / dn. 101.

Dârülfünûn tecrübesi ve onun bünyesi içindeki "ilahiyat" şubelerinin tarihi gelişimi için bk. Ekmeleddin İhsanoğlu, "Darülfünun", *DİA*, VIII, 521-525; Halis Ayhan, "İlahiyat Fakültesi", *DİA*, XXII, 70-72; aynı yazar, "İlahiyat Fakültesi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sayı: 6, 1999, s. 255-68.

dir. Bunlar yalnız hafızanın sermayesi olarak değil mektub ve muharrer olarak dahi istimal edilebilmelidir ve mabetlerde bu esasta teşkilat yapılmalıdır.

Sâlisen ibadetin sıfatında: İbadetlerin son derece bedîî, müheyyic, derunî bir şekilde yapılması temin edilmelidir. Bunun için usul[ü] dairesinde teganniye müstaid müezzinler, imamlar yetiştirmek lazımdır.

Ayrıca mabetlere musiki aletlerinin kabulü dahi lazım gelir. Mabetlerde ilâhî mahiyetinde asrî ve enstrümental musikiye kafi ihtiyaç vardır.

Râbî'an ibadetin fikriyatında: Hutbelerin matbu şekilleri kâfi değildir. Hitabet kıraattan ayrı bir şeydir. Hutbelerde mühim olan mahiyet doğrudan doğruya ilmî yahut iktisadî fikirler değil, doğrudan doğruya dinî olan kıymetler ve muakalelerdir¹⁵.

Fakülte'nin hoca kadrosunun aktif olarak katıldığı bir diğer önemli Cumhuriyet projesi Türk Tarih Tezi çalışmalarıdır. İzmirli İsmail Hakkı, Mehmet Ali Ayni, Şemseddin Günaltay ve Yusuf Ziya Yörükân Türk Tarih Tezi'nin din, İslâm-Türk felsefesi, Türk dini tarihi ve mezhepleri ve Tasavvuf sahasındaki ön raporlarını kaleme alan, ayrıca I. Türk Tarih Kongresi'ne katılıp tebliğ sunan, müzakerelerde bulunan, netice itibarıyla bu süreçleri bir şekilde destekleyip besleyen zevat arasındadır¹⁶.

4. 1933 Üniversite reformu çalışmaları için Türkiye'ye çağrılan Prof. Albert Malche hazırladığı 29 Mayıs 1932 tarihli raporda, biri müdür muavini olmak üzere 13 müderrisi, 1 memuru ve 3 talebesi olan mevcut Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi'nin geleceği üzerinde de durmuştur. Raportör İlahiyat'ın müstakil bir fakülte olmaktan çıkarılmasını ve yeni İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde "İslâm Ta-

rihi, Felsefesi ve Dini" adıyla bir şube haline getirilmesini teklif etmişti. Teklife göre bu şubenin altı sabit kürsüsü olacaktır:

1. Metafizik ve Din Felsefesi,
2. Kur'an Tarih ve Tefsiri,
3. İslâm Dini ve Hukuku Tarihi,
4. Arapça,
5. Acemce [Farsça],
6. Hadis.

Malche mevcut fakültelerle ilgili özel meseleleri değerlendirdiği kısımda, İlahiyat Fakültesi'nin geleceği için dikkatli bir üslup kullanarak şunları söyleyecektir:

"Eğer bir takım icabât-ı âliye [yüksek siyasî gerekçeler] sebebiyle İlahiyat Fakültesi'ni muhafaza arzu edilmekte ise bu vaziyet karşısında bir mütalaa serdine kalkışmayacağım tabiidir. Diyanet-i İslâmiye hakkında duyduğum hürmete rağmen meseleyi dışardan muhakeme ediyorum ve bu hususta kendimi salahiyyetli görmüyorum.

Fakat eğer bu fakülteyi herhangi bir fakülte imiş gibi tetkik ve mütalaa caizse vaziyet-i hâziranın idame edilemeyeceği [şimdiki durumun sürdürülemeyeceği] muhakkaktır. 13 müderris ve 3 talebesi var.

Bu fakülte *Ulûm-ı Diniye Şubesi* yahut *Diyanet ve Felsefe-i İslâmiye Tarihi Şubesi* nam-ları altında Edebiyat'a raptedilebilir.

Herhalde şimdiki şekillerle bürolar, idare kadroları ve heyet-i talimiye [eğitim kadrosu] pek pahalıya mal olmaktadır. Bundan başka bu kadar hayattan ve istikbalden mahrum şerâit [şartlar] içinde tedrisatta bulunmak cesareti kıran bir şeydir"¹⁷.

Şube adı olarak "*Ulûm-ı Diniye*"nin tercih edilmesi 1924 öncesi tecrübelerini hatırlatırken "*Diyanet ve Felsefe-i İslâmiye Tarihi*" tercihi

15 Beyannamenin tam metni ve o sırada İlahiyat Fakültesi sekreteri olan Yusuf Ziya Yörükân'ın önemli açıklamaları için bk. İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, genişletilmiş 3. bs., İstanbul, Kitapevi Yay., 1997, II, 667-72.

16 Bu konuda bk. Aynur Temuralay, *Türk Tarih Tezi'nde İslâm Düşüncesinin Ele Alınışı*, MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi, 2008.

17 Albert Malche, *İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor*, İstanbul, Maarif Vekâleti, 1939, s. 6-7, 26, 44, 52. Ayrıca bk. Horst Widmann, *Atatürk Üniversite Reformu*, çev. A. Kazancıgil - S. Bozkurt, İstanbul, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yay., 1981, s. 50 / dn.2; Ali Arslan, *Darülfünun'dan Üniversite'ye*, İstanbul, Kitabevi Yay., 1995, s. 308, 489-90.

ise fıkıh ve muamelattan nisbeten / tamamen uzaklaştırılmış olarak ahlâk ve felsefe ağırlıklı, daha laik bir çerçeve arayışına girildiğini akla getirmektedir.

Klasik İslâmî ilimlerin çok az yer aldığı, bir tür tarihçelerle, dil eğitimiyle yetinildiği bu zayıf “ilahiyat” şubesi teklifi bile 30’lu yıllarda Ankara’da kabul görmemiş, din ilimleri ve din kültürünün üniversite düzeyinde tedris edilmesinden ısrarla kaçınılmış, sadece Edebiyat Fakültesi içinde İslâm Tetkikleri Enstitüsü’nün kurulmasıyla yetinilmiştir¹⁸. Sebep herne olursa olsun Ankara’nın bu kararı ilahiyat eğitime profesyonel bir yabancından daha uzak durduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır. 1933’te başlayan ve yüksek din eğitiminin kanunlara aykırı olarak marifet sisteminde yer almadığı bu yeni süreç 1949 yılına kadar devam edecektir. Bu yıllar din eğitimi ve öğretimi bir tarafa laik din eğitiminin bile ortadan kaldırıldığı enteresan bir dönemdir.

5. 1949-1950 eğitim-öğretim yılında tedrisata başlayan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin kuruluşuyla ilgili çalışma ve tartışmalar esas itibarıyla II. Dünya Savaşı sonrası şartlarda Türkiye’nin ne tarafa doğru ve nasıl seyredeceğiyle alakalı arayışların sonuçlarından bir tanesidir. Büyük proje tekparti dönemi laiklik anlayışının, din politikalarının bütünüyle gözden geçirilmesi ve yeni uluslararası şartlarda tadil ve tashihe tabi tutulmasıdır. Bununla beraber büyük projenin içinde bir İlahiyat Fakültesi açılması sürecinin ortaya çıkışını, 7 Ocak 1946 tarihinde kurulan Demokrat Parti’nin programının 14. maddesine götürmek kanaatimizce yanlış olmayacaktır. Bu maddenin, İlahiyat Fakültesi’nin açıkça tasrih edildiği ikinci paragrafı şöyle düzenlenmiştir:

18 Bu konuda bk. Mahmut Kaya, “İslâm Tetkikleri Enstitüsü”, *DİA*, XXIII, 56-57.

Kadroları İslâm Tetkikleri Enstitüsü’ne devredilen hocalar: Şerefettin Yaltkaya (Enstitü müdürü), Mehmet Ali Ayni, Abdülbaki (Baykara), Yusuf Ziya Yörükân, Hilmi Ömer Budda. Bu hocalardan bir kısmı emekli olmuş, kimi de başka görevlere geçmiş, en son müdür Yaltkaya’nın 1941 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı’na atanmasıyla Enstitü kapanmıştır.

“Gerek dinî tedrisat meselesi ve gerekse din adamlarını yetiştirecek müesseseler kurulması hususunda mütehasşıs lar tarafından esaslı bir program hazırlanması zaruridir. Üniversite içinde yer alacak İlahiyat Fakültesi ve ilmi mahiyette mümâsil müesseseler, Milli Eğitim Bakanlığı’nın bu kabil müesseseleri gibi muhtar olmalıdır”¹⁹.

Laikliği ve diğer dinle alakalı meseleleri de yeniden tartışmaya açan ve Türkiye’yi çokpartili hayata hazırlayan 1947 CHP Kurultayı, genel olarak din eğitiminin yeniden okul müfredatlarına girmesi, özel olarak üniversite bünyesinde İlahiyat Fakültesi açılması meselesini de gündemine almış ve tartışmıştır. Bu tartışmalar daha sonra, İlahiyat Fakültesi kanununun görüşüldüğü TBMM’ne de intikal edecektir (4 Haziran 1949)²⁰. II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası şartları Türkiye’yi çokpartili hayata geçmeye icbar ederken laiklik ve din eğitimiyle alakalı katı uygulamaları gözden geçirmeyi de lüzumlu hale getirmiştir. Politikacılar, aydınlar ve gazeteciler tarafından din eğitiminin “laik” ve “bilimsel” çerçevede yeniden devreye sokulması tartışılıp savunulurken²¹ sık sık dile geti-

19 20 Temmuz 1948 tarihinde kurulan Millet Partisi programının 12. maddesinin dördüncü paragrafı da şöyle düzenlenmiştir: “Parti ilk ve orta tedrisatta din dersleri ilâve edilmesini ve üniversitelerde İlahiyat Fakülteleri ihdâsını muvafık görür (...)”. Parti programlarındaki bu maddeler için bk. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, 2. tıpkıbasım, İstanbul, Arba Yay., 1995, s. 663-64 ve 719.

20 Ankara Üniversitesi Senatosu 7 Ocak 1949 tarihinde İlahiyat Fakültesi meselesini görüşmüş ve rektörün başkanlığında kurulacak bir komisyonun proje hazırlamasını kabul etmişti. Hikmet Birand (rektör), Mükrimin Halil Yınanç (Ortaçağ tarihçisi), Hilmi Ziya Ülken (Felsefeci), Esad Arsebük (Hukukçu) ve Şinasi Altındağ’dan (Türk tarihçisi) oluşan komisyonun hazırladığı rapor 30 Mart 1949 tarihinde Ankara Üniversitesi Senatosu’nda tekrar görüşülerek karara bağlanmıştır. Kanun teklifinin Meclis’e intikali ise 11 Mayıs 1949 tarihinde olmuştur. Kanunun TBMM’de kabul tarihi 4 Haziran 1949, *Resmi Gazete*’de yayın tarihi 10 Haziran 1949.

21 Gerek Meclis’te gerekse basındaki tartışmalarda yeni kurulacak fakültenin “medrese”nin devamı olmayacağı hususunu vurgulanmaktadır. Bu vurgu

rilen “komünizm tehlikesi” (politik olarak Rus tehdidi) ve kısmen “ahlâkî çöküntü” vurgusu da Türkiye’nin dış politikasının aks değiştirmesinin din eğitimine yansımaları olarak anlaşılmaya müsait konjonktürel unsurlardır.

Kanun fakülte için bir dekan, 8 profesör, 15 doçent ve 28 asistandan oluşan bir eğitim-öğretim kadrosu öngörüyordu. Bu kadronun nasıl teşekkül edeceği Ankara Üniversitesi’nin kurduğu ve içinde hiçbir “ilahiyatçı”nın olmadığı; felsefeci, hukukçu ve tarihçilerden müteşekkil komisyondan belli olmuştu. Nitekim İlahiyat Fakültesi’ne ilk atanan hocalar arasında -biri hariç- dinî ilimlere vakıf hiçbir “ilahiyatçı” yoktur: Bunlar;

M. Esad Arsebük, Hukuk profesörü (İslâm Hukuku hocası, sonra aynı zamanda dekan),

Yusuf Ziya Yörükân, İstanbul Dârülfünûn İlahiyat Fakültesi hocalarından ve Diyanet İşleri Reisliği Müşavere Heyeti azası (İslâm Mezhlepleri Tarihi hocası),

Remzi Oğuz Arık, Etnoğrafya Müzesi müdürü ve Sanat tarihi profesörü (İslâm Sanatları Tarihi hocası),

Hilmi Ömer Budda, Türk Dil Kurumu azası (Dinler Tarihi hocası)

Fakültenin ilk talebelerinden İsmail Cerrahoğlu’nun ve 1954 yılında talebe olan Mehmed Hatiboğlu’nun dersler ve hocalar hakkında anlattıkları birçok bakımdan zikre değer:

Cerrahoğlu: “Fransızca’nın yanı sıra, mesleki dersler olarak Yusuf Ziya Yörükân’ın okut-

tuğu İslam tarihi, Remzi Oğuz Arık’ın girdiği Sanat tarihi ve Felsefe grubu dersler vardı. Tefsir, hadis şöyle dursun, Kur’an ve Arapça dersleri bile yoktu. Necati Lügal Hoca’dan Arapça dersi almak için Dil-Tarih’e gidiyorduk; fakat Hocamız önce Farsça öğretmeyi uygun gördü -hocalar müfredat konusunda tamamen muhtardı o zaman-; Arapçayı seneye öğreteceğini söyledi. Sene 1949, İlahiyat’ın ilk yılı; biz toplam 40 kişi kadardık (...) Rahmetli Tayyip (Okiç) Hoca bizden iki sene sonra geldi Fakülte’ye; müfredata tefsir, fıkıh, hadis dersleri kondu ve bir program dahilinde ona bağlandı. Tefsir dersine, [daha sonra] Diyanet İşleri Başkanlığı yapmış Hasan Hüsnü Erdem gelirdi; Celâleyn okuturdu. Tabii, arkadaşların Arapçaları zayıf olduğundan, öğrenmeleri zor oluyordu (...) Fakülte, yeni kurulduğu için, binasıyla, hocalarıyla, müfredatıyla müstakil bir fakülte statüsünde değildi. Kurul toplantıları Dil-Tarih’ten, Hukuk’tan hocalarla yapıyordu: Hukuk Fakültesi’nden Sabri Şakir Ansay -bizim İslâm hukuku dersine girerdi-, Dil-Tarih’ten Hamdi Ragıp Atademir, Bedi Ziya Egemen, Suut Kemal Yetkin. Dekanlar da onlardan olurdu”.

Hatiboğlu: “Biz liseyi bitirince fetret devrinden sonra açılmış bir fakülteye [İlahiyat’a] vardık. Önümüzde mükemmel bir eğitim kadrosu yoktu. Meselâ Ankara İlahiyat Fakültesi açıldığında Tefsir, Hadis, Kelâm gibi temel İslâmî ilimleri okutacak tek Türk profesör yoktu. Hatta bu zaviyedir ki ilk defa [İslâmî ilimler için] ‘Doğmatik İlimler’ diye bir bölüm açmışlardı ve bu bölümü Saraybosnalı Tayip Okiç hocamıza teklif ediyorlar. Saraybosnalıdır kendisi, Türkiye’den [bu vasıfta biri] çıkamamıştır”²².

1949–50 ders yılında birinci sınıflar için konan dersler, haftalık saatleri ve hocaları şunlardır:

Arapça / 2 / Necati Lügal

Farsça / 2 / Necati Lügal

Yabancı dil (İngilizce, Fransızca, Almanca) / 4 / DTCF hocaları

yeni fakültenin sadece dinî/şer’î ilimler ağırlıklı bir eğitim yapmayacağı mânasına gelmekten ötede teknik mânasıyla din eğitimi vermeyeceğini de ifade etmektedir. Nitekim uygulama da böyle olmuştur. Fakülte’nin, bir ara tartışıldığı gibi İstanbul Üniversitesi bünyesinde değil de yeni Türkiye’nin başkentinde, Ankara Üniversitesi bünyesinde açılması da “medrese” ve “eski”ye ait unsurlar taşıma ihtimalinden kurtarılması şeklinde açıklanacaktır. Halbuki 1933 üniversite tasfiyesiyle İlahiyat Fakültesi kapatıldığı zaman Edebiyat Fakültesi bünyesinde kütüphanesi de olan talebesiz bir İslâm Tetkikleri Enstitüsü açılmıştı, bu enstitü yeni kurulacak fakültenin nüvesi rahatlıkla olabilir, tarihî bir süreklilik de sağlanabilirdi. Bunun hiçbir şekilde istenmediği açıktır.

22 <http://www.islamiyat.com.tr/makale.php?bid=82> (*İslâmiyat* dergisinin *Bülten*’i için yapılmış bir konuşma, haz. Ömer Özsoy - Mehmet Akif Koç; *Kur’ani Hayat*, sayı: 5, Mart-Nisan 2008, s. 38 (M. Hatiboğlu ile röportaj).

Sosyoloji / 2 / Mehmet Karasan
 Mantık ve İlimler Felsefesi / 4 / Hamdi Ra-
 gıp Atademir
 İslâm Dini ve Mezhepler Tarihi / 4 / Yusuf
 Ziya Yörükân
 İslâm Sanatı Tarihi / 2 / Remzi Oğuz Arık
 Mukayeseli Dinler Tarihi / 2 / Hilmi Ömer
 Budda
 İlk beş dersin hocaları Ankara Üniversitesi
 DTCF'ne mensup hocalardır. 1953-54 ders yılı
 itibariyle bütün sınıflarda okutulacak derslerin
 sınıflara dağılımı ve haftalık saatleri şu hale dö-
 nüştürcektir:

Arapça / 1. sınıfta 8, 2. sınıfta 6, 3. sınıfta 4,
 4. sınıfta 6 saat /
 Farsça / 1. sınıfta 4, 2. sınıfta 2 saat /
 Yabancı dil / 1. ve 2. sınıfta 3'er, 3. ve 4.
 sınıfta 2'şer saat /
 Klasik Dinî Türkçe Metinler / 1. sınıfta 3,
 2. sınıfta 2 saat /
 Kur'an ve İslâm Dini Esasları / 1. ve 2. sı-
 nıfta 2'şer saat /
 İslâm Tarihi / 1., 2., 3. ve 4. sınıfta 2'şer
 saat /
 Din Psikolojisi / 2. sınıfta 1, 3. sınıfta 2 saat /
 Din Sosyolojisi / 2. sınıfta 3 saat /
 Felsefe ve Mantık / 2. sınıfta 1, 3. sınıfta
 3 saat /
 Tefsir / 3. sınıfta 2, 4. sınıfta 4 saat /
 Hadis / 3. sınıfta 2, 4. sınıfta 4 saat /
 İslâm Mezhepleri Tarihi / 3. sınıfta 2, 4. sı-
 nıfta 4 saat /
 Kelâm / 3. ve 4. sınıfta 2'şer saat /
 İslâm Felsefesi Tarihi / 3. ve 4. sınıfta 2'şer
 saat /
 Dinler Tarihi / 3. ve 4. sınıfta 2'şer saat /
 İslâm Hukuku / 3. sınıfta 2 saat /
 İslâm Sanatları Tarihi / 3. ve 4. sınıfta 2'şer
 saat /
 Tezyinî Sanatlar ve Paleografi / 3. sınıfta 1
 saat /
 Pedagoji / 4. sınıfta 2 saat /
 Tasavvuf Tarihi / 4. sınıfta 2 saat /
 İnkılap Tarihi / 4. sınıfta 2 saat /.

Görüldüğü gibi İlahiyat Fakültesi'nin ders programı, silik de olsa bir önceki İlahiyat tecrübesinin izini takip eden fakat ondan daha ge-ride bir manzara arz etmektedir. Temel İslâmî ilimlerin eğitim-öğretimi, ağırlıklı bir yer tutmazken müfredata konan derslerde ilimlerin tarihleri, felsefe grubu ve sosyolojik dersler öne çıkmıştır.

Ankara Üniversitesi bünyesinde kurulan ve lise mezunları arasından talebe alan (uzun yıllar İmam Hatip Okulu mezunları İlahiyat Fakültesi'ne alınmamıştır) İlahiyat Fakültesi'nin açılışından bir yıl sonra, DP döneminde, Diyanet İşleri Reisi Ahmet Hamdi Akseki -muhtemelen talep üzerine- yüksek din eğitimi dahil olmak üzere laiklik ve dinle alakalı bütün problem ve kurumları değerlendirdiği uzun bir rapor kaleme almıştır. II. Meşrutiyet devri ile Cumhuriyetin ilk 30 yılındaki din politikalarını ve din eğitimi tecrübelerini talebe, hoca ve idareci olarak doğrudan ve bütün sıkıntılarıyla yaşamış yetkili bir kişinin kaleminden çıkan ve yakın geçmişi de değerlendiren bu mühim raporun son arabası "İlahiyat Fakültesi ve İmam ve Hatip Kursları meselesi"ne tahsis edilmiştir. Akseki'nin İlahiyat Fakültesi ile ilgili verdiği bilgiler ve yaptığı değerlendirmeler hem meselelerin o yıllarda hangi çerçevede ele alınıp tartışıldığı hem de nasıl sonuçlandığı konularında birinci elden malumat ve yorum ihtiva etmektedir:

"Bugün Ankara Üniversitesi'nde açılan İlahiyat Fakültesi'ne gelince; (...) Bilindiği vechile Diyanet İşleri Başkanlığı 3 Mart 1340 [1924] tarih ve 429 sayılı kanunla teşekkül etmiştir. O kanuna göre, dinî işleri tedvir etmek, cami ve mescitleri idare eylemek Başkanlık'ın [Diyanet İşleri Başkanlığı] esas vazifelerindedir. Başkanlık bütün köylere kadar şamil bulunan bu vazifesini layıkıyla yapabilmek için İslâm dininin bütün inceliklerini, şark ve garp felsefesine vakıf yüksek din adamlarına, halkımızı irşad edecek kudretli müftülere, vaizlere, kendisine hürmet telkin ettirecek imam ve hatiplere muhtaçtı. Bunları Milli Eğitim Bakanlığı yetiştirecekti. (...) Bu haklı ve yerinde olan talep hususi bir komisyona havale edilmiş, neticede [Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak] is-

tenilen bu din müesseseleri yerine üniversiteye bağlı bir 'İslâm İlahiyat Fakültesi' açılmasına, ilkmekteplerin dördüncü ve beşinci sınıflarına ihtiyarî din dersi konulmasına, imam ve hatip ihtiyacını önlemek üzere de Milli Eğitim Bakanlığı tarafından on aylık kurslar [İmam Hatip Kursları] açılmasına karar verilmişti.

“Üniversite dahilinde açılacak olan bu fakülte den maksat burada bilhassa İslâm ilimlerine ehemiyet verilerek güya istediğimiz din adamlarının yetişmesini temin etmektir. Halbuki sonradan fakülteye ait olmak üzere üniversite tarafından hazırlanmış olan kanunda 'İslâm' kelimesi de kaldırılarak 'İlahiyat (Teoloji) Fakültesi' diye teklif edilmiştir. Bu fakülteye girebilmek için sadece lise mezunu olmak kâfi görüldü. Binaenaleyh bugün İlahiyat Fakültesi katiyen memlekete lüzumlu olan din adamlarını yetiştirecek bir durumda değildir ve bu şerâit [şartlar] altında bunun imkânı da yoktur. Bununla beraber üniversite dahilinde böyle bir fakültenin bulunmasına muarız değiliz, öyle bir müessese bulunabilir. Bizim istediğimiz ise bu değil, belki memleketin her sahadaki dinî ihtiyaçlarıyla mütenasip yüksek İslâm âlimleri yetiştirebilecek hakiki bir din müessesesidir. Ve bu da dünyanın her tarafında olduğu gibi ancak Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından idare edilmek suretiyle olacaktır”²³.

Akseki haklı olarak Ankara Üniversitesi bünyesinde kurulan yeni İlahiyat Fakültesi ile din âlimi ve yetkin din görevlisi yetiştirecek müessese arasında ayırım yapmakta ve “memleketin her sahadaki dinî ihtiyaçlarıyla mütenasip yüksek İslâm âlimleri yetiştirebilecek hakiki bir din müessesesi” vurgusunda bulunarak mevcut İlahiyat'ın yetersizliğine kuvvetle işaret etmektedir. Bu haklı tesbit ve talep o gün bugün gerçek bir karşılık bulmamış, sahil

arayışlara yol açmamış, hatta geçen zaman içinde üstü örtülen bir gerçek haline gelmiştir. Din eğitimi-öğretimi sahasında birçok konuyu ele alıp işlemeye çalışan İlahiyat Fakültelerinin bile ciddi bir problem olarak bu mesele üzerinde yoğunlaşmamış hatta nerede ise hiç durmamış olması ayrıca üzerinde düşünülmeğe değer bir bahistir.

Ankara İlahiyat Fakültesi'nde de hocalık yapmış olan Hilmi Ziya Ülken'in erken sayılabilecek bir tarihte, dikkatli bir dil kullanarak ders ağırlıkları ve din ilimleri ile modern ilimler arasındaki geçişkenliklerle alakalı meselelere dair serdettiği görüşler ve satıraralarında temas ettiği hususlar da bizce önemlidir. Ülken bu yazısında dinî ilimlerin hakkıyla tahsil edilmesiyle laiklik arasında bir aykırılık ve problem olmadığı kanaatını serdetmekte, bunun üzerinden İlahiyat'ın yetersizliği ve dinî ilimlerin üst düzeyde tahsilinin zaruretini dile getirmektedir. Mevcut kurumun takviye edilmesiyle esas meselenin büyük ölçüde çözülebileceği işaretlerini vermek aslında pratik davranmayı tercih ederek “laik yüksek din eğitimi” istikametinde tavır almak mânasına da gelmektedir:

“İlahiyat Fakültesi'nin İslâmî ilimlerde Tefsir, Hadis, Fıkıh, Kelâm, Tasavvuf vs. derinleşmesi ve bunların Fakülte'de ağırlık merkezi olması zaruridir. Halen bu kısımlardaki boşlukların imkân çıktıkça doldurulması lazımdır. Böyle olmakla beraber İlahiyat Fakültesi medrese değildir. Modern ilim ve felsefe zihniyeti ile yetişmiş ve bu günün fikir adamı seviyesinde din adamları yetiştirmek gaye olduğu için böyle bir fakültede felsefe, din felsefesi, sosyoloji, psikoloji ve dinler tarihi lüks dersler değil bugünkü ilim ve felsefe seviyesine erişmiş, Ortaçağ ilmi derecesinde kalmamış din adamlarının yetişmesi için zaruri ve asla vazgeçilmez derslerdir. Esasen Batı medeniyetinde (Fransa, Almanya, Belçika, Hollanda, Birleşik Amerika vs.de) mevcut İlahiyat Fakültelerinin çoğunda programlar bu esasa göre hazırlanmıştır”²⁴.

23 Akseki'nin 12 Aralık 1950 tarihinde Başbakanlık'a (muhtemelen Cumhurbaşkanlığı'na da) takdim ettiği “Din tedrisatı ve dinî müesseseler hakkında bir rapor” başlıklı bu uzun metin aynı yıl kitapçık olarak da basılmış, vefatından sonra *Sebilürreşad*'da tefrika edilmiştir; sayı: 100-105, Nisan-Haziran 1951. (Tam metni için ayrıca bk. İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi*, II, 362-79, buradaki iktibas için, s. 378).

24 “Prof. Hilmi Ziya Ülken din için ne diyor?” (röportaj), haz. Mahmut Yurter, *Din Yolu*, sayı: 7, 3 Mayıs 1956, s. 13.

Hilmi Ziya daha sonra kaleme alacağı bir yazıda Ankara İlahiyat Fakültesi'nin Türkiye'deki mevcut dinî bilgi ve dini anlama ve yaşama tarzlarını değiştirip dönüştürme ve irticaya mani olma konusundaki yerine ve fonksiyonlarına ideolojik denebilecek bir muhtevayla işaret edecektir:

“İlahiyat Fakültesi tam tersine bu gerici hareketlerle mücadele etmek, dinî öğretimi zararlı tesirlerden korumak maksadı ile ilmi bir düşünceye dayanarak 1949'da kurulmuştur”²⁵.

6. Ankara İlahiyat Fakültesi'nden tam on yıl sonra 1959'da Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı yüksek okul statüsünde Yüksek İslâm Enstitüleri açılmaya başlandı (1959'da İstanbul, 1962'de Konya, 1965'te Kayseri, 1966'da İzmir, 1969'da Erzurum, 1975'te Bursa, 1976'da Samsun, 1979'da Yozgat Yüksek İslâm Enstitüsü açılmıştır). DP iktidarı İmam Hatip Okulu mezunlarının en tabii ve normal hakları olarak İlahiyat Fakültesi'ne girmesini sağlayamayınca bu okullardan mezun olan öğrencilerin yüksek tahsil yapmak için girebilecekleri enstitüleri açma yolundaki yoğun talepleri karşılamayı tercih etmiş, AP iktidarları da bu politikayı sürdürmüştür. Bu kurumların açılmasında iki pratik amaç var gibi gözüküyordu; biri İmam Hatip Okulu'nun devamı bir yüksek eğitim kurumu açmak, ikincisi Ankara İlahiyat'ın mevcut kapasitesiyle karşılayamadığı orta ve liselerle İmam Hatip Okulları için din dersi ve meslek dersi öğretmeni ve Diyanet teşkilatı için her düzeyde personel (müftü, vaiz, merkez teşkilatında yönetici...) yetiştirmek²⁶.

Böylece biri Ankara Üniversitesi'ne bağlı fakülte, biri Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı yüksek okul statüsünde olmak üzere yüksek din eğitimi veren ve ders programları birbirine ya-

kın, “aydın” din adamı / âlimi yetiştirme amaçlı ve istihdam alanları aynı olan iki yüksek tahsil müessesesi ortaya çıkmış oldu.

Yüksek İslâm Enstitüsü'nün ilk hoca kadrosu da 1949'da açılan Ankara İlahiyat Fakültesi'nde olduğu gibi alelacele toplanmış gayrimütecanis ve çoğu medrese-ilahiyat eğitimi almamış bir kadrodur: Ömer Nasuhi Bilmen (müderris, İstanbul müftüsü), Ahmet Davudoğlu (Ezher mezunu), Nihat Sami Banarlı (edebiyat öğretmeni), Behçet Gökmen, Sadettin Evrin (emekli general, tasavvuf ve Kur'an'la ilgili çalışmaları var), Gündüz Akbıyık (müdür vekili), Dr. Şerif Ahmed Hazım (Iraklı tabip, Arapça hocası), Ali Üsküdarlı (imam, kurra), Rahmi Şenses (imam, kurra), Halil Can (eczacı subay, musikişinas), Zekai Konrapa (tarih öğretmeni), Şahap Şimay (Fransızca), Şayeste Erman (İngilizce). Bir yıl içinde bu kadroya şu isimler de katılacaktır: M. Celaleddin Ökten (Galatasaray Sultanisi'nde Arapça hocası, İstanbul İmam Hatip Okulu'nun kurucusu, müdürü, hocası), Mahir İz (edebiyat öğretmeni), Kemal Edip Kürkcüoğlu (edebiyat öğretmeni, ikinci müdür)²⁷.

Hoca kadrosu için daha enteresan bir gelişme de oldu; 27 Mayıs darbesi sonrası İstanbul Üniversitesi'ndeki görevlerine son verilen 147'lerden, farklı mesleklere mensup bazı hocalar İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'ne tayin edildiler (hukukçu Recai Galip Okandan, -Enstitü'de müdürlük de yapan- fizikçi Celal Saraç, edebiyatçı Abdülkadir Karahan, hukukçular Selçuk Özçelik, Necmettin Berkin, Halit Kemal Elbir, Ferih Bedii Tongsir).

Yüksek İslâm Enstitülerinin 1959-1960 ders yılında uygulamaya konan ve sonraki tarihlerde iki defa değişikliklere uğrayacak gelişecek olan ilk ders programı şöyledir:

Kur'an-ı Kerim / 1. sınıfta 5, 2. sınıfta 4, 3. ve 4. sınıfta 1'er saat /

Vücut / 4. sınıfta 1 saat /

25 H. Z. Ülken, “Laiklik”, 50. Yıl, Ankara, AÜ. İlahiyat Fakültesi, 1973, s. 68

26 Ali Fuat Başgil'in 1954'te, Muhammed Hamidullah'ın 1962'de yazdıkları Yüksek İslâm Enstitüleri ile ilgili iki kurucu ve geliştirici rapor için bk. *İslâmî İlimler Akademileri - Raporlar*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1969. (Başgil'in raporu 1. baskısı 1954, genişletilmiş 2. baskısı 1962'de yapılan *Din ve Laiklik* kitabında yer almaktadır).

27 İlk hocaların hal tercüme ve ilgileri hakkında, hatıra ve değerlendirmelerle birlikte yürüyen bilgiler için bk. Hayreddin Karaman, *Bir Varmış Bir Yokmuş Hayatım ve Hatıralar*, İstanbul, İz Yay., 2008, I, 313-404.

Tefsir / 2. sınıfta 1, 3. ve 4. sınıfta 2'şer saat /
 Belagat-ı Kur'aniye / 4. sınıfta 1 saat /
 Hadis-i Şerif / 2. sınıfta 1, 3. ve 4. sınıfta
 2'şer saat /
 Siyer-i Nebevi / 1. ve 2. sınıfta 1'er saat /
 İlm-i Tevhid / 1. ve 2. sınıfta 1'er saat /
 Kelâm / 1. sınıfta 1 saat /
 İslâm Hukuku / 3. ve 4. sınıfta 1'er saat /
 Fıkıh ve Usul-i Fıkıh / 4. sınıfta 1 saat /
 İslâm Dini ve Mezhepleri Tarihi / 3. ve 4.
 sınıfta 1'er saat /
 Mukayeseli Dinler Tarihi / 1. 2. ve 3. sınıfta
 1'er saat /
 İslâmî Türk Edebiyatı / 1. sınıfta 3, 2. sınıf-
 ta 2, 3. ve 4. sınıfta 1'er saat /
 Tasavvuf Tarihi / 2. sınıfta 2, 3. ve 4. sınıfta
 1'er saat /
 Arap Dili ve Edebiyatı / 1. sınıfta 6, 2. sınıf-
 ta 5, 3. ve 4. sınıfta 4'er saat /
 Fars Dili ve Edebiyatı / 1. ve 2. sınıfta 2'şer,
 3. ve 4. sınıfta 1'er saat /
 Türk Medeniyeti Tarihi / 1. ve 2. sınıfta 1'er
 saat /
 Hitabet ve İrşad / 4. sınıfta 1 saat /
 Dini Psikoloji / 3. ve 4. sınıfta 1'er saat /
 Dini Pedagoji / 3. ve 4. sınıfta 1'er saat /
 İslâm Felsefesi Tarihi / 3. sınıfta 1 saat /
 Ahlâk / 3. ve 4. sınıfta 1'er saat /
 Mantık / 3. ve 4. sınıfta 1'er saat /
 İslâm Tarihi / 1. sınıfta 2, 2. ve 3. sınıfta
 1'er saat /
 Muasır İslâm Ülkeleri Tarihi ve Coğrafyası
 / 1. sınıfta 2, 2. ve 3. sınıfta 1'er saat /
 İslâm Sanatları Tarihi / 3. ve 4. sınıfta 1'er
 saat /
 Dini Musiki / 1. 2. 3. ve 4. sınıfta 1'er saat /
 Yabancı Dil / 1. 2. 3. ve 4. sınıfta 4'er saat /
 İnkılap Tarihi / 4. sınıfta 1 saat /
 1982 tarihli YÖK Kanunu'nun bu müesse-
 seleri İlahiyat Fakültesi adı altında ve aynı statü-
 de birleştirmesine kadar iki tür kurum arasında
 hem kadrolarının kimliği ve din anlayışları hem
 de İslâmî ilimlere vukuf mânasında bilgi sevi-

yeleri ve nihayet statüleri itibarıyla gizli veya
 açık tartışmalar ve gerilimler hatta kıskançlık-
 lar yaşandı. İlahiyat, Enstitü mensuplarını biraz
 molla / medrese kafalı, metodoloji ve sistematik
 düşünceden uzak, yeni gelişmelerden, batıdaki
 çalışmalardan habersiz; Enstitü mensupları da
 diğerlerini Arapçaya ve dinî ilimlere vukufu za-
 yıf, daha laik / modernist ve sisteme daha yakın
 bulurdu. Bu tavsif veya suçlamalarda bir ölçüde
 gerçeklik payı da vardı²⁸. Öğrenci kaynakları da
 biri ağırlıklı olarak lise çıkışlılar²⁹, diğeri İmam
 Hatip Okulu mezunları olmak üzere farklı idi.
 Bu durum daha sonra Enstitülerin hoca kadro-
 suna da yansıtacaktır. O yıllarda görev yapmış
 siyasetçi, üniversite mensubu ve eğitimcilerin
 konuşma ve yazdıklarının satıraralarından anla-
 şıldığı kadarıyla iki kurumun yaklaşım farklılı-
 ğı aynı zamanda tercih edilmiş bir farklılık gibi
 de gözükmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı baş-
 ta olmak üzere üst bürokrasi ile sanayiciler ve
 sendikalar dahil bazı sivil toplum kuruluşları da
 iki kuruma ayrı kıstaslarla yaklaşmış ve -İmam
 Hatip Okulları'na yapılanlara benzer şekil-
 de- zaman zaman Yüksek İslâm Enstitüleri'ne
 karşı tavrı takınmış, aleyhte raporlar ve yazılar
 yazılmıştır³⁰.

28 Benim İmam Hatip'te (1967-73) ve Yüksek İslâm
 Enstitüsü'nde (1973-77) okuduğum yıllarda An-
 kara İlahiyat'tan mezun hocalarımızın çoğu iyi
 düzeyde Kur'an ve Arapça bilgisi isteyen dersle-
 re (Kur'an, Arapça, Arap edebiyatı, Tefsir, Hadis,
 Kelâm, Fıkıh usulü, Hadis usulü) girmek istemez
 daha çok Siyer, Akait, Dinler tarihi, İslâm tarihi,
 Mezhepler tarihi, Din psikolojisi, Din sosyoloji-
 si, Din eğitimi gibi Türkçe ile idare edilebilecek
 dersleri tercih ederlerdi. Elbette bunun rahmetli
 Mehmet Sofuoğlu hocamız gibi istisnaları vardı.
 Ankara İlahiyat Fakültesi 1972 yılında Arapça
 ağırlıklı hazırlık sınıfı koyarak bu problemi bü-
 yük ölçüde aştı.

29 Biraz önce de belirtildiği üzere Ankara İlahiyat
 Fakültesi sadece lise mezunu alıyordu fakat lise
 fark derslerini vererek İlahiyat'a giren az sayıda
 da olsa İmam Hatip Okulu mezunu talebesi de
 vardı.

30 17. 11. 1971 tarihinde beş müfettişin enstitülerle
 ilgili Milli Eğitim Bakanlığı'na verdiği aleyhte
 raporun metni için bk. Hayreddin Karaman, *age*,
 I, 416-21.

Bugünden geriye doğru bakarak bir değerlendirme yapmak gerekirse Yüksek İslâm Enstitüsü çıkışlıların din anlayışları itibariyle giderek daha fazla Ankara İlahiyat Fakültesi zihniyetine doğru yaklaştığı ve kendi farklılıklarını (imkânlarını) unutmayı tercih ettiği söylenebilir.

*

Türkiye’de daha sonraki tarihlerde ilahiyat fakültelerinin yaşadığı belli başlı değişiklikler şöyle özetlenebilir:

- Ankara İlahiyat Fakültesi 1972 yılında, ilk senesi hazırlık olmak üzere 5 yıllık oldu.

- 1971-72 ders yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi’ne bağlı 5 yıllık İslâmî İlimler Fakültesi açıldı. Böylece yüksek din eğitimi veren farklı statüdeki müesseselerin sayısı üçe çıktı.

- 20 Temmuz 1982 tarih ve 41 sayılı “Yüksek Öğretim Kurumları Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname” ile Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı 4 yıllık yüksek okul statüsünde olan İstanbul, Konya, Kayseri, İzmir, Bursa, Samsun Yüksek İslâm Enstitüleri ile Erzurum Atatürk Üniversitesi’ne bağlı İslâmî İlimler Fakültesi İlahiyat Fakültesi oldu.

- 1991-1992 eğitim yılından itibaren ilahiyat fakülteleri üç bölüme ayrıldı:

a) Temel İslâm Bilimleri Bölümü: Tefsir, Hadis, İslâm Hukuku, Kelâm, İslâm Mezhepleri Tarihi, Tasavvuf, Arap Dili ve belagati;

b) Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü: Felsefe Tarihi, İslâm Felsefesi, Din Felsefesi, Mantık, Dinler Tarihi, Din Sosyolojisi, Din Psikolojisi, Din Eğitimi;

c) İslâm Tarihi ve Sanatları Bölümü: İslâm Tarihi, Türk İslâm Sanatları Tarihi, Türk İslâm Edebiyatı, Türk Din Musikisi.

- 1998-1999 öğretim yılından itibaren bazı İlahiyat Fakülteleri biri İlahiyat Lisans Programı diğeri İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Bölümü olmak üzere iki ana bölüme ayrıldı. 28 Şubat süreciyle doğrudan alakalı olan bu yeni program ve uygulama henüz yeterince ele alınıp tartışılmamışken ikinci bölüm Eğitim Fakültelerine devredilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı’na bağlı olarak çalışan din görevlilerinin eğitim ve öğretim kalitesini

artırmak maksadına matuf olarak açılan İlahiyat Meslek Yüksek Okulları da bugün kurum olarak yaşayan fakat yıllardır talebe almayan âtil bir duruma mahkum edilmiştir³¹.

2. Sahanın Teknik ve Usule İlişkin Bazı Temel Problemleri

Az çok tarihi teşekkül etmiş bir kurumu düşünce tarihi açısından ele alırken asgari üç unsurun hesaba katılması gerekir. Bunlar a) Müessesenin kurucu düşüncesi / felsefesi ve bunun seyri, b) Müessesenin tarihi ve maddî-insanî unsurları (binası, çevresi, hoca ve talebe kadrosu, türünleri), c) Müessesenin üslubu, kendini ifade biçimi, kendilik bilgisi.

İlahiyat Fakülteleri (ve artık tarihe karışmış Yüksek İslâm Enstitüleri) için bu üç unsur üzerinden bir kurum tasviri ve tahlili yapılmasına imkân verecek doğrudan verilerden esas itibariyle yoksun olduğumuzu belirtmemiz lazım. Çünkü kuruluş aşamasında veya daha sonraki dönemlerde bu unsurlar kurumsal olarak önemsenmemiş, hatta üst düzeyde farkında bile olunmamıştır³². Gördüklerim arasında belli bir vafâ ve kendine mahsus işaretlere sahip hiçbir İlahiyat Fakültesi binası hatırlamıyorum (sıradan bir ilkokul veya lise binasından farklarının olmadığı bile söylenebilir). Buna rağmen Celal Ökten’in İmam-Hatip Okullarıyla ilgili çizdiği çerçeve, İlahiyat Fakülteleri değerlendirmeleri için de hareket noktası kabul edilebilecek bir çerçevedir: “İmam-Hatip Okulları muasır

31 İlahiyat Fakültelerinin çok sık değişen programları ve ders adları konusunda toplu bilgi edinmek için bk. P. Xavier Jakob, *L’Enseignement Religieux dans la Turquie Moderne*, Berlin, Klaus Schwarz Verlag, 1982, s. 181-220; Halis Ayhan, *age*, s. 582-93; Münir Koştaş, “Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (Dünü bugünü)”, *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi -Özel sayı: Cumhuriyetin 75. Yıldönümüne Armağan-*, Ankara 1999, s. 152-84; M. Şevki Aydın, *Cumhuriyet Döneminde Din Eğitimi Öğretmeni*, 2. bs., İstanbul, Dem Yay., 2005, s. 125-40.

32 Bu menfi durum elbette sadece İlahiyatlara ait bir eksiklik ve zaaf değildir. Bugün Türkiye’de kendine mahsus bir ruhu, hissiyatı, üslubu ve gelenekleri, hatta siyaseti olan eğitim kurumları varsa bunlar Osmanlılardan kalma okullar veya misyonerler tarafından kurulan kurumlardır.

[modern] ilimlerle mücehhez, asrın ihtiyaçlarını müdrik, şarkı ve garbı iyi bilen, tavizsiz fakat müsamahakâr, münevver din adamı yetiştirmektedir". Bu cümledeki unsurları, özellikle "modern ilim", "asrın ihtiyaçları" ve "münevver [aydın] din adamı" vurgularını kurucu düşüncenin temel unsurları kabul etmenin yanlış olmayacağını düşünüyorum.

*

"Türkiye'de ilahiyat eğitimi ve öğretimi"nin tarihi ve muhtevasına dair problemlerin yerinde ve gerektiği gibi ele alınıp tartışılabilmesi, buna paralel olarak gelecekte ortaya çıkacak muhtemel problemler ve yetersizlikler için birkaç hususun altı çizilmelidir.

1. İlk hatırlatılması gereken husus "ilahiyat" eğitiminin, daha da ötede din eğitiminin Türkiye'de sadece eğitimle alakalı ve sınırlı teknik bir mesele olmadığıdır. Bir başka ifade ile ilahiyat (yahut yüksek din) eğitimi müstakil bir hadise değil bağımlı bir hadisedir. Türkiye ile İslâmiyet arasındaki ontolojik bağ, Türk modernleşmesinin dinle irtibatları, din-devlet ilişkileri, nihayet Cumhuriyet devri laiklik anlayışı ve laik eğitim politikaları gibi daha üst başlıklar tartışılmadan ilahiyat eğitimi yeterince ve doğru bir yerde ele alınıp tartışılmayacaktır. Çünkü ilahiyat piramidin sadece bir yerinde ve bir şekilde durmaktadır; bütünü görebilmek için piramidin tamamının ve diğer mühim parçalarının hiyerarşileri, duruş şekilleri ve siyasi-sosyal itibarları, toplumsal karşılıkları da ele alınmalıdır.

Bugün vakıf (özel) üniversiteler hukuken / kanunen engelleyici açık bir hüküm bulunmamasıyla beraber İlahiyat Fakültesi açmamaktadır. (Benzer durum İmam Hatip Liseleri için de geçerlidir). Acaba niçin? İlahiyat Fakülteleri Harp Okulları, Polis Akademileri gibi "özel"i olamayacak meslek okulları kabul edildikleri için mi yoksa Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun ruhuna / özüne aykırı görüldüğü için mi? Bu sorunun tam cevabı olmamakla beraber farklı gerekçelerden beslenen bir hassasiyetin ortaya çıktığında şüphe yoktur³³.

2. Türkiye'de "ilahiyat eğitimi" dendiği zaman anlaşılan şeyle dünyadaki ilahiyat eğitimi arasındaki mesafe ciddi sayılabilecek bir mesafedir. Daha önce de ifade edildiği üzere Türkiye'de İlahiyat Fakülteleri medreseler varken Batı'daki tecrübeye uygun olarak düşünülmüş ve kurulmuş müesseselerdi. Medreseler kapatılınca mantığı, muhtevası, maddî şartları ve hedefleri dini olan yüksek din tedrisatı ortadan kalkmış sadece laik eğitim kurumları ve üniversite bünyesi içindeki laik din eğitimi veren kurumlar olarak İlahiyat Fakülteleri, daha sonra Yüksek İslâm Enstitüleri kalmıştı.

Bu mesele 3 Mart 1924 tarihinden itibaren Türkiye'de -kesintilerle ve ciddi problemlerle birlikte de olsa- var olan din eğitiminin teknik mânasıyla "din eğitimi" olup olmadığını anlamaya, test etmeye çalışmak ve bir daha tartışmak ihtiyacını doğurmalıdır. Bize göre Türkiye'de teknik mânada din eğitimi yoktur, laik eğitim içinde laik din kültürü eğitimi vardır. İlahiyat Fakülteleri'nin, bu arada diğer din eğitimi kurumları olarak Yüksek İslâm Enstitüleri'nin ve İmam Hatip Okulları'nın geleneksel din eğitimi ve öğretimi kurumlarından (diyelim ki medreseden ve tekkeden) değil de Osmanlı-Türkiye modernleşme teşebbüslerinin ortaya çıkardığı mektepleşme (laik okullaşma) sürecinden, Dârülfünûn'dan gelmiş oldukları vâkıası hesaba katıldığında bu husus daha bir açıklık kazanacaktır.

Anayasa hukukçusu ve fikir adamı Ali Fuat Başgil'in 1954 yılında yazdığı ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nu yorumlayarak yüksek din tahsili meselesini tartışırken yer verdiği şu görüş ve değerlendirmeleri zikre değer:

"(...) Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun vâzını bilerek veya bilmeyerek 'yüksek diniyat mütehasşısı' ile İlahiyat Fakültesi'nden yetişecek olan yüksek ilahiyatçıyı birbirine karıştırmıştır. İlahiyatçı din felsefesi, dinler tarihi ve din sosyolojisi öğrenmiş bir mütehasşısı veya filozoftur fakat din adamı değildir. 'Yüksek diniyat mütehasşısı' ise her şeyden evvel zühd ü tak-

33 Heybeliada Ruhban Okulu'nun müstakil bir kurum olarak açılıp açılmayacağı tartışmaları

sırasında Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve laiklik anlayışı açısından İlahiyat Fakültelerinin statüsü de zaman zaman gündeme gelmektedir.

va sahibi bir dindardır; sâniyen [ikinci olarak] de muayyen bir dinde yüksek ilim ve kemâl sahibi olmuş bir din adamıdır. Bunlardan biri hakkıyla inanmış, öbürü ise sadece iman üzerine zekâ oyunu oynamayı öğrenmiştir. Maarif Vekâleti'ne bağlı ve onun murakabesi altında yahut bugün üniversite camiası içinde çalışan bir İlahiyat Fakültesi'nde, itiraf ederim ki yüksek ilahiyat felsefecisi ve sosyologu yetişebilir fakat 'yüksek diniyat mütehasısı' din adamı ve âlimi asla yetişmez. Çünkü tekrar edelim ki 'yüksek diniyat mütehasısı' her şeyden evvel halis bir dindardır, zahit ve müttakidir, sonra da inandığı ve içinin samimiyetiyle kani olduğu dinde yüksek ilim ve kemâl sahibidir. Bu vasıflardaki bir insanın yetişmesi için nasıl bir hava ve muhitin mevcut olması lazım geldiğini okuyucumun takdirine bırakıyorum. Şurası muhakkaktır ki dünyanın hiçbir yerinde laik üniversite çatısı altındaki İlahiyat Fakültelerinde din adamı ve âlimi yetişmemiştir³⁴.

3. İlahiyat Fakültelerinin programlarında yer alan dersler ve bunların yoğunlukları ile okutulma biçimleri başından beri çok problemlidir. Ne yazık ki İlahiyat Fakülteleri ve içlerinde barındırdıkları Din Eğitimi birimleri bu konuda ileriye doğru seyreden bir performans gösterememişlerdir. Kurucu fikir yokluğu ve üslup endişesinin olmayışı kendini en bariz şekilde burada göstermektedir.

4. Türkiye'de genel olarak din eğitiminin, özel olarak da ilahiyat eğitiminin yakın tarihi ve problemleri henüz uzmanca ve derinliğine ele alınmış değildir. İlahiyat Fakültelerinde din eğitimi tarihi ve meseleleri sahasında yapılan çalışmalar da kahir ekseriyeti itibarıyla maalesef meselesiz, ufuksuz, emeksiz ve derinliklidir. Nisbeten vasıflı olan az sayıdaki çalışma ise İslâm dünyasında ve Avrupa'daki fikir ve uygulamaları, hususen oryantalistik çalışmaların mantık ve muhtevasını mukayeseli olarak ele almaktan ve bunları hesaba katarak bir muhakeme yürütmekten hayli uzaktır. Dolayısıyla ilahiyat eğitiminin Türkiye, İslâm ülkeleri ve dünyadaki gelişmeleri hesaba katan bilgi ve

yorum zemini henüz yeterli ve gerekli ölçüde bulunmamaktadır.

5. İlahiyat Fakültelerinin Türkiye'deki dinî bilginin ve dinî muhtevalı yayınların hem akademik hem de kültürel düzeyde artması ve kalite kazanmasında, bir adım ötede yaygınlaşmış toplumsal karşılık bulmasında ciddi katkıların olduğu bir vâkiydir. Bugün ve yarın için üzerinde yoğunlaşılacak konu bu bilgi düzeyinin Türkiye'nin ve İslâm dünyasının aktüel ve felsefî ihtiyaçları ve arayışlarıyla olan ilişkisi ve seviyesidir.

6. Nihayet İlahiyat ve din eğitiminin irtibatlı olması gerekli kurumlarla irtibatsızlığı en büyük problemlerden biri olarak görülmektedir. Bu irtibatsız kurumlar arasında Diyanet İşleri Başkanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı, Din Eğitimi Genel Müdürlüğü, YÖK, Vakıflar Genel Müdürlüğü gibi kurumları sayabiliriz. Diyanet teşkilatına da personel yetiştiren İlahiyat Fakülteleri üniversiteler kanalıyla YÖK'e bağlıdır. Yüksek din eğitimi veren Yüksek İslâm Enstitüleri de YÖK uygulamasına kadar Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı yüksek okul statüsünde faaliyet göstermiş, bu tarihten itibaren İlahiyat Fakültesi'ne dönüşmüştür. (İmam Hatip Lisele-ri de bütünüyle Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlıdır). Gerek Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında gerekse çokpartili hayata geçiş yıllarından itibaren bu problem gittikçe kendini daha çok hissettiren³⁵ ciddi bir problem olmasına rağmen

35 İlk Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi çok erken bir tarihte, 1927'de "Bize [Diyanet teşkilatına] bir meslek mektebi zaruri olduğu kanaatindeyim" diyerek bu mübrem ihtiyaca işaret etmiştir; bk. "Namazda Türkçe Kur'an okunabilir mi?", *Vakit*, 26 Cemaziyevvel 1345 / 22 Kânünevvel 1927.

1947 CHP Kurultayı'nda bu hususta dile getirilen bazı ifadeler: "Evet bugün için bir Diyanet İşleri Reisi mevcuttur. Diyanet İşleri Dairesi'nin yetişecek olan nesle din öğretmek hususunda bir teşkilatı yoktur. Yalnız inhilâl eden [boşalan] müftülük ve imamlıklara eskiden kalmış mahdut kimseleri tayin etmekten başka bir vazife de ifa etmemektedir" (Çorum delegesi Abdülkadir Güney); "[Gayrimüslim cemaatların] Evkaf idarelerini kendilerine vermişiz. İslâm dinine mensup olan cemaatın başına 'Diyanet İşleri Reisi' diye birisini oturtmuşuz. Fakat hiçbir iş yapmayarak,

34 Ali Fuat Başgil, *Din ve Laiklik*, 2. bs., İstanbul, Yağmur Yay., 1962, s. 193-94.

maalesef gerektiği ölçüde ve yeterli düzeyde bir tartışmanın ve arayışın konusu olmamış, farklı bir icraat da yapılmamıştır.

*

Bitirirken yazının başlığına dönebiliriz. Soru şuydu: Türkiye’de İlahiyat Fakülteleri dinî kurumlar mıdır yoksa laik kurumlar mı? Bu kurumlarda teknik mânasıyla din eğitimi ve öğretimi mi veriliyor yoksa laik din eğitimi ve öğretimi mi yapılıyor?

Daha baştan tek taraflı ve acele cevaplar vermek muhtemelen doğru olmayacaktır. Sadece mevzuata ve siyasî merkezin niyetlerine, arzularına ve yaklaşımlarına bakmak o günden bu güne bilfiil olanı önemsizleştirebilir. Eğer siyasî merkezin talep ve beklentilerinin dışında bazı gelişmeler olduysa bunun nasıl ve hangi sebepler eşliğinde olduğuna, Türkiye’nin insan unsuru ile dinî ve sosyo-kültürel tarihinin bu konularda nasıl devreye girdiğine de bakmak gerekecektir.

kolları bağlı olarak bırakmışız, boyuna tesbih çekmesine müsaade etmişiz” (Seyhan milletvekili Sinan Tekelioğlu).

“Diyanet İşleri [din] dersler[iy]le meşgul olmalıdır. Ona, memleketin fevkalâde muhtaç olduğu[nu], memleketin her tarafında kendilerine ihtiyaç bulunduğunu görmemek mümkün olmayan imam ve hatipleri yetiştirmek için izin vereceksiniz” (İstanbul milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver); *CHP Yedinci Kurultayı Tutanağı*, Ankara, 1948, s. 449, 450, 469.